

Tekst/lav-out:
Sveinung Bang-Andersen

Foto/repro:
Ragne Johnsrud

Sats/trykk:
Allservice A/S, Stavanger

Ulgitt av:
Arkeologisk museum
i Stavanger
med økonomisk støtte fra
Randaberg kommune
og Herland Sparebank

ISSN 0322-6411
ISBN 82-90215-51-7
UDK 903.32(481.51)«632/634»
903.12
Stavanger, Norway 1983

Forsidemotivet tegnet av:
Niils Georg Danielsen

Svarthåla på Viste — boplass i 6000 år

The Black Cave — A Stone Age dwelling-place

Innhold:	
Historien om hulen	side 3
Svarthåla — Vistehulen — Svarthåla ..	3
De første utgravninger	3
Hovedundersøkelsen	5
Hva funnene forteller	6
om redskaper	6
om livberging	9
om naturforhold	13
om mennesker	14
Hva vi ikke vet	17
Hvor kom de fra?	17
Hvor mange var de?	17
Hvor langt dro de?	17
Helårs- eller sesongbosetting?	17
Svarthåla og du	18
Summary in English	19
Dyrene de drepte, fiskene de fanget ..	21
For dem som vil lese mer	22
Tidstavle	23

Historien om hulen

Svarthåla — Vistehulen — Svarthåla

Svarthåla ligger ved foten av en bratt, øst-vest gående skiferknaus et par hundre meter opp fra stranda på nordsida av Vistevika. På avstand virker hulen dyp, mørk og hemmelighetsfull. Derfor kalte Randabergfolk stedet Svarthåla helt fram til arkeologer for 75 år siden begynte sine første undersøkelser og endret navnet til Vistehulen.

Selv om Svarthåla er det riktige navn på lokaliteten, skal vi ikke helt uten videre forlate Viste-navnet. Dette kan nemlig ha direkte sammenheng med boplassen. I old-norsk synes vi å ha blitt brukt om «et eldre veidefolks midlertidige bosteder» (*mannavistiry*). Svarthåla kan alt i forhistorisk tid ha vært kjent som en gammel boplass, og det så godt at selve forminnet etter hvert ga navn til et større område omkring. En annen trolig mindre sannsynlig — tolkning av Vistenavnet er «kroken som skjærer seg inn» (d.v.s. Vistevika).

Som boplass er Svarthåla ypperlig plassert. Takket være sørvendt og godt avskjernet beliggenhet, virker fjellknausen bak og på begge sider av hulen både som vindskjerm og varmekjerner. Klimaet på den jevne strandbakken foran Svarthåla er derfor gunstigere enn ellers i området. Undergrunnen er veldrenert og skrånende slik at regnvann raskt renner unna.

I steinalderen var det et vidt og ubrutt utsyn fra hulen. På grunn av

høgere havnivå lå sjøkanten bare et steinkast unna.

Den største gaven fra naturens side er imidlertid den 8—9 m dype, 4—5 m breie og godt over manns høge hulen med ferdig tak, flatt og tørt golv, og tette vegger på tre sider. Det framskutte taket skjerner godt for overvann og sommervarme. — Er det mulig å finne et bedre sted å bo for fangstfolk?

Hulen er trolig dannet i slutten av siste istid av smeltevann som har fulgt hulrom mellom isbreen og berget. De frådende vannmassene har hvirlvlet grus og stein rundt og på den måten slipt ut hulen. En siste finpus fikk Svarthåla for ca. 11.000 år siden da sjøen sto høgere og vasket sand og grus inn og ut.

Når hulen ble tatt i bruk av mennesker og hvordan den ble brukt som boplass, vet vi adskillig om takket være omfattende arkeologiske undersøkelser som er foretatt. Men mange spørsmål er fortsatt uoppløst, og noen vil vi aldri få sikkert svar på.

De første utgravninger

Svarthåla ble første gang omtalt av geologen P. A. Øyen som i 1900 foretok en liten prøvegrevning uten resultat.

Etter at grunneieren i flere år hadde kjørt masse fra hulen ut over åkrene sine, ble en allsidig interessert nabobø — B.S.A. *Vistnes*, den seinere så kjente «Vistemannen» — oppmerksom på flintgenstander, trekull og jordbrente dyrebein blant skjell- og jordmassene fra hulen. Stavanger Museum kom inn i bildet, og i oktober 1907 foretok konservator Tor *Hellisen* en mindre undersøkelse i hulens østre del. Redskaper av flint

og bein viste tydelig at hulen var en gammel boplass. Nede i det dype laget som stammet fra boplassoppholdene ble det også funnet et gravlagt menneskeskjelett.

Seinere samme år foretok arkeologen A. W. Brøgger en mer omfattende utgravning. Arbeidet ga lovende resultater, og fortsatte i 1910.

Gjennom Helligsens og Brøggers undersøkelser ble store deler av boplassområdet i og utenfor huleåpningene gjennomløst til bunns. Utgravningene avdekket en opp til 60 cm dyp avfallsdyngje med et tynt skjellfritt lag underst og et tykt lag strandsnegløverst. Skjelllaget var så tett at når en rørte ved det «faldt det sammen med en karakteristisk bjældelignende lyd,

fremkaldt ved de tynne skallers raslen mot hinddansen».

Innkapslet i kulturlaget lå forruten en rekke oldsaker av bein, horn, flint og bergart også bevart kjøkken- og måltidsavfall i form av ubrente og brente pattedyr-, fugl- og fiskebein. Menneskene som en gang holdt til her har med andre ord kastet søppelet sitt på det samme golvet der de bodde, arbeidet, spiste og sov. Etter hvert oppsto det en avfallsdyngje som økte i tykkelse ettersom årene gikk.

Det rike innholdet av velbevart organisk materiale førte snart til at Vistefunnet fikk internasjonal ry og ble den best kjente steinalderboplass i Norge — omtalt i nær sagt hver eneste historiebok.

Fra huleåpningen er det vid utsikt til Vistevika. I eldre og yngre steinalder sto sjøen høyere, slik at strandkanten kom mye nærmere. — General view from the cave-opening showing distance to the Viste bay. In the Stone Age the shore line was considerably closer.

Professor Brøggers utgravning i 1907 var den første fagmessige undersøkelse som er foretatt av en huleboplass i Norge. — From the excavation in 1907, the first archaeological investigation of a cave dwelling ever performed in Norway.

Sommeren 1939 ble resten av boplassområdet i Svarthåla arkeologisk undersøkt. — In 1939 the remaining undisturbed parts of the settlement area near the cave opening were excavated.

Hovedundersøkelsen

Etter utgravningen i 1910 lå Svartehåla i fred fram til 1939. Da startet Harald Egenæs Lund undersøkelsene av det som var igjen av boplassen både innenfor og utenfor dråpefallet. Utgravningene i 1939 og 1941 viste at avfallsdyngjen var dypere enn før antatt. Mest omfattende og best bevart var den inni selve hulen hvor dybden opprinnelig må ha vært minst 1,6 m. På bakken utenfor huleåpningen var kulturlagene langt tynnere.

Mens Brøgger tolket avfallsdyngjen som dannet i løpet av kortvarige bosetninger i eldre steinalder, ble det nå klart at avfallslagene måtte være resultat av gjentatte boplassopphold fordelt over flere tusen år. De høgest-

liggende (og yngste) arkeologisk daterbare funnene ble fasislått å være fra folkevandringstid (500-årene e. Kr.). Det nedre skjellfrie laget i avfallsdyngjen antok Egenæs Lund måtte skrive seg fra første del av yngre steinalder.

Tidfestingen av den eldste bosetningen i Svarthåla er seinere blitt korrigert både arkeologisk og på rent naturvitenskapelig grunnlag. Flere 14C-analyser av dyrebein har således gitt dateringer som går 7800—8000 år bakover i tid, noe som stemmer godt med det arkeologen Egil Mikkelsen kom fram til gjennom nye studier av funnmaterialet.

Selv om mennesker har benyttet Svarthåla som boplass gjennom et

tidsrom på mer enn 6000 år, har bosetningen langt fra vært sammenhengende. Kulturlagene viser at bosetningsminstetene har variert gan-ske sterkt. Oppholdene i eldre steinalder har satt flest og tydeligst spor igjen etter seg, og gir best holdepunk-ter for kulturhistoriske slutninger. Det er jeger/samler-gruppens dag-ligliv i og utenfor Svarthåla for mel-lom 6000 og 8000 år siden vi skal prø-ve å trenge nærmere inn i.

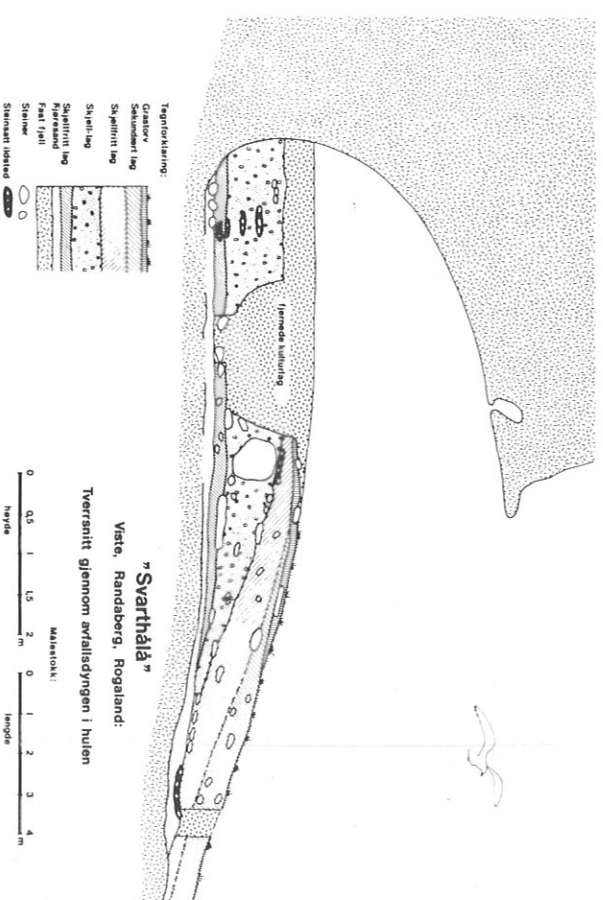
Hva funnene forteller

...om redskaper

Steinalder—beinalder
Råstoffmaterialer for framstilling av redskaper har vært bein, horn, tre,

flint og forskjellige bergarter. Takkert være et godt beskyttende oksygenfat-tig og kalkrikt miljø i den tykke av-fallsdyngen er store mengder bein- og hornredskaper bevart i Vistefunnet i forhold til det vi vanligvis finner på de åpne (uoverdekkete) boplassene fra samme tid i Sørvest-Norge.

På de mange åpne steinalderbo-plassene har oppbevaringsforholdene for organisk materiale vært langt dårligere. Her finnes bare steingjen-standene tilbake; derav den noe mis-visende betegnelsen «steinalder». Funnmaterialet både fra Svarthåla og andre huler og hidlere som er blitt undersøkt på Vestlandet viser at «bein- og steinalder» ville vært en riktigere merkelapp for tidsperioden fram til ca 2000 f.Kr.

Tverrsnitt gjennom avfallsdyngen i Svarthåla med sin oppbygning av eldre og yngre kulturlag. Skissen viser at det ble lavt under taket da avleiringen på gol-vet var på det tykkeste. — Vertical section of the refuse heap in the Viste cave illustrating the position of different cultural layers.

Ingen tilfældigheter preger red-skapene. Formene er hensiktsmessige, ofte elegante i linjene og som regel teknisk fullkomne.

Bein- og hornredskaper

Blant beinjenstandene fra Svarthåla dominerer slike redskap som er knyt-tet til fiske- og sjøfangst: nesten 200 angler, nåler, prener, pilespisser og annet er bevart.

Fiskekrokene fra eldre steinalder har ikke mothaker. Formen, størrel-sen og utformingen for øvrig synes

To beingangler uten snorefeste og mothake, begge 2,5 cm lange. Denne utgaven var så vanlig hos jegerfolkene i Svarthåla at den i faglitteraturen kalles «visteypens». — Two barbless bone fish-hooks of the «Viste-type» with lengths of appr. 2,5 cms.

ellers å ha variert etter hva slags fiske de var beregnet til. De såkalte *nåler*, noe korte tilspsisete beinstikker, ble trolig brukt til å fiske med leven-de småfisk som agn. Garr, ruser og teiner kan også ha vært benyttet, men sikre spor etter slike fiskeredskaper mangler.

Til storviltjakt brukte menneskene som holdt til i Svarthåla små harpu-ner, tannete beinodder og flintegg-piler.

Harpunene har hatt grove mothaker parvis plassert på begge sider av

Denne 8 cm lange beinodden med mothaker (den øverste ikke ferdig ut-skåret) har trolig vært montert foran på et spydskaft, alene eller sammen med en tilsvarende odd. — Barbed bone point, probably mounted together with a corresponding point to a wooden spear as a leister prong. Lenght 8 cms.

stammen. Den velkjente eskimoharpunen som sitter løst på et treskaft og er festet med en snor til en oppblåst skinnblære er ikke blitt funnet. Dette mer avanserte seljaktredskapet synes først å ha kommet i bruk på Vestlandet i yngre steinalder.

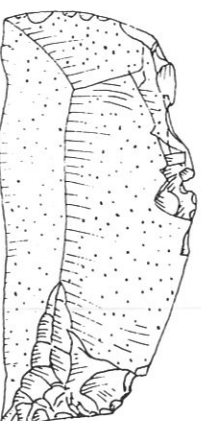
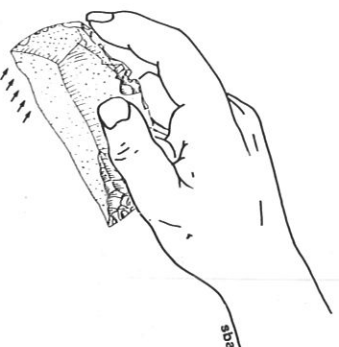
Langt vanligere enn harpunen er *beinoddene*: noen smekre spisser utstyrt med en rekke små mothakker på den ene siden. Disse kan enten ha vært brukt enkeltvis som spydspisser, eller flere sammen i bunter som lystre.

Ensidig flinteggpil med strekkedekor. Tegningen viser hvordan de skarpe flinteggene kan ha vært festet med harpiks i en langsgående fure og fastsurret til pileskaftet med tyne sensortråder. — One-sided slotted bone point with incised ornaments. Reconstruction sketch showing possible function as a flint edged arrow-head.

Grovt tilhøgd grønsteinøkss med slipt egg. Bergartanalyser viser at flere av økseemnene må være innført fra Bømlø. Handelen langs Vestlandskysten har solide røtter tilbake i «Nøstvet-typen» with polished edge, probably imported as raw-product from the Bømlø area further north along the coast.

Flinteggpilene er slanke beinsspisser med kvass skjæreegg av flint festet med harpiks i en fure langs den ene eller begge smalsidene. Pilespissene har opprinnelig vært surret fast til pileskaft av tre. Både eggene og den sylkvasse odden gjorde at pilene trengte seg lett inn i byttet. Flinteggpilene fra Svarthåla er spesielt omhyggelig utformet. På de blankpolerte overflatene har jegerne i mange tilfeller risset inn ornamentikk — den eldste kjente prydkunst i Rogaland.

Små kniver av flint var nyttige redskaper både til arbeid i bein, horn, skape og skinn. Tegningen antyder hvordan flintknivene trolig ble håndtert. — Small flint knife for all-purpose work in bone, antler, wood and skins. Reconstruction sketch showing possible handling of the knife.

Redskaper av flint og andre bergarter

Flere bergarter ble brukt til redskaper som trengte særlig sterk egg eller odd.

Karakteristisk for Svarthåla er en rekke «spissnakkete *grønsteinøkser*». Eggen er alltid skrått tilslippt og tverrsnitt i forhold til skaftet, slik at brukeren måtte hogge mot seg. Disse øksene passet neppe til skogshogst, men var ypperlige til finarbeid i tre. Bergarts-analyser viser at grønsteinøkssene må ha blitt innført — trolig som ræmner — fra bergartsbrudd på Hespriholmen ved Bømlø, 70 km lenger nord for kysten.

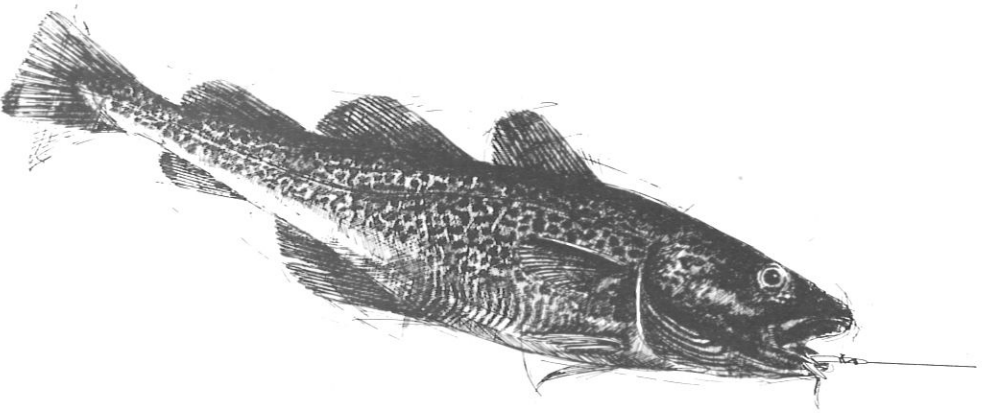
I tillegg har folk hatt et visst assortiment av små, kvasse flintredskaper som var nødvendige til de forskjellige dagligdags gjøremål på og utenfor boplassen: *eggblad*, *skrapere*, *kniver* og *bor*. Flintkollene kan ha vært plukket opp blant steinene i fjøra foran Svarthåla. Flere tusen små og store avfallsfliser fra flinttilhogging som var avleiret i de eldste lagene viser at tilvirkningen og vedlikeholdet av flintredskapene foregikk direkte på boplassen.

...om livberging

Avfallsdyngen avslører ikke bare hvilke redskaper og våpen menneskene i Svarthåla hadde, men også hva de spiste til hverdags. Maten ble kokt eller stekt i steinsatte lidsteder. Lag på lag av fiske- og dyrebein, skjell, nøtteskall, trekull og ildstedrester hopet seg etter hvert opp på golvet. Store deler av spiseseddelen kan rekonstrueres ut fra disse måltidsrestene.

I de nedre lagene som omfatter både eldre og yngre steinalder, er det blitt funnet knokler og bein av godt

over 50 dyrearter. Omtrent halvparten av dem er fugler, en tredjedel pattedyr og resten forskjellige fiskeslag.

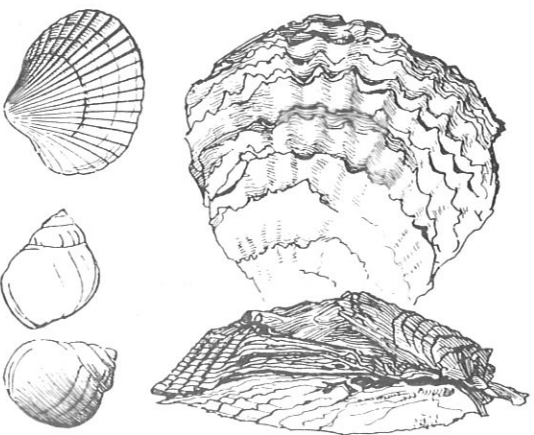

Torsk var den viktigste matfiskten. Størrelsen på ryggvirvler forteller at det er blitt fisket mange riktig store eksemplarer av arten. — Cod was the commonest fish caught by the Stone Age hunters in the Cave. The size of dorsal vertebrae indicates that pretty large specimens have been landed.

Sjømat

Av sjøens ressurser synes sel og fisk å ha hatt stor betydning.

Både grønlandssel og gråsel er representert i beinmateriale; av disse var *gråsel* (havert) langt vanligst. Av selene fikk steinalderjeerne kjøtt, blod og spekk foruten sener, skinn og bein til klær og redskaper. Gråsel-fangsten må ha foregått årvisst både i Vistevika og på småøyene utenfor, kanskje særlig i yngletida da gråselen var lettest å fange. Helt fram i nyere tid har Vistevika vært kjent som en god fangstplass for sel. Gården Viste måtte betale ekstra skatt for denne naturherligheten.

Selv om strandsnegler («kobongere») dominerte i det dype skjellaget, kan større og mer markerte sorter som for eksempel østers ha vært like viktig kostholdsmessig. — Periwinkles dominated in the shell midden (layer II). Oysters and mussels may however have been of greater nutritional value.

I avskjernet farvann og på større havdyp er det blitt trukket fisk. Særlig har *torsk* hørt med til kostholdet, men også ål, bein og ål finnes. Beinrestene av lange, sei og ål finnes. Beinrestene av eldre steinalder hadde fiskeredskaper som var brukbare på store dyp; dette er nemlig en fisk som helst lever hundre meter under havflaten. De største utgavene av beinangler i kulturlaget må være beregnet på slikt dyvannsfiske.

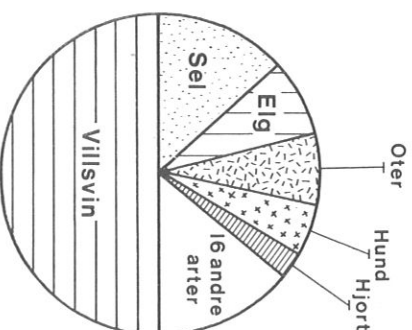
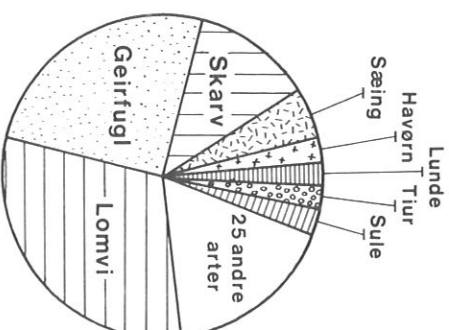
Fugleholmer og eggvæver i havgapet ble regelmessig besøkt. Beinrestene forteller at det helst er *lomvi* og *geirfugl* som menneskene har fanget og spist.

På øya Rott, som ligger bare 10 km unna Svarthåla, var det et rikt fuglevær helt fram til århundreskiftet. Her er det bevart beretninger om fangstmetoder for sjøfugl som trolig har tradisjoner tilbake til eldre steinalder. Så seint som i 1700-årene benyttet Rottværingene den bestalske metoden å knekke ytterste ledd på den ene vingen mens fuglene ennå var unger. Om høsten var det da lett å få tak i ungfuglene som ikke var flygedyktige.

Mot slutten av eldre steinalder ble skjellsanking et viktig innslag i kostholdet. Dette ser vi av det opphvil 1,2 m tykke skallaget som lå bevart i midtre del av avfallsdyngen. Særlig strandsnegl og *albuskjel* ble sankaet i strandkanten nedenfor Svarthåla. Skjellmat alene ga neppe mette mager. Men skalldyr er næringsrik mat, smaker godt og er avvekslende. Dessuten inneholder de det livsviktige mineraler zink.

Landvilt

Mer enn halvparten av alle pattedyrbeina er av *villsvin*. På Nord-Jæren må det ha vært utpreget skogsmiljø

Mengdefordelingen av jule- og pattedyrarter i Svarthåla regnet ut fra antallet bevarte bein. Diagrammene viser at det til tross for mangfoldet er noen få matnyttige arter som dominanter. — Diagrams showing the proportions of bird- and mammal bones preserved in the cultural layers in the Viste Cave.

med gode forhold for villsvinflokker i siste del av eldre steinalder. Villsvinnet tiltrekkes dessuten av avfallsrester, og særlig hunddyra kan få et

nesten sosialt forhold til mennesker. De kan derfor ha vært jaktet på like utenfor huleåpningen.

Selv om villsvin var vanligste landvilt, var *elg* kanskje like viktig for steinalderens jeger/samler-grupper — målt ut fra kjøttmengde. Det skal flere villsvin til for å veie opp en fullvoksen elgokse med slaktevekt på omkring 300 kg. Elgene er sannsynligvis blitt skutt med flinteggpiler eller fanget i feller på gunstige terrengpunkter: nær bekkeløp eller utpå de smale eidene som var på Nord-Jæren da sjøen sto høyere (se kartet s. 14). *Oter*, mår og ekorn er det også blitt fanget en del av, slikker mest for pelssens skyld.

Under jakta på landvilt har jegerfolket hatt god hjelp av hunder — det eneste tamdyr det er bevart spor av i steinalderlagene i Svarthåla.

De fleste matnyttige fuglene var slike som hører hjemme i sjøkanten og på havet. Enkelte landfugler er også representert, men i beskjedent antall. *Tuir* er eneste skogsfugl som har hatt betydning for livbergingen i eldre steinalder. Det er også påfallende at ingen av de 11 fiskeartene er av ferskvannstypen. Ga havet kanskje det som trengtes av fisk, slik at de få innlandsvatnene stort sett fikk ligge i fred?

Planteføde

Gjennom hele bosetningsstida kan menneskene ha nyttet planteføde inn-

Villsvin, elg og gråsel utgjorde jegerfolkets viktigste livbergingsgrunnlag. Ar om annet kunne nok én eller to av disse kjøttleverandørene svikte, men neppe alle samtidig. — Wild boar, elk and grey seal were the most common mammals hunted by the groups living in the Black Cave.

samlet fra skog og mark: ville bær og frukter, nøtter, røtter og frø. Slike innslag i kostholdet var nok ikke bare smaksbetiaget, men nødvendig for å unngå mangelsykdommer.

Mer enn hundre forskjellige spiselige planter og vekster kan ha vært unnyttet på Jæren i eldre steinalder. Skall av *hasselnøtter* er imidlertid det eneste som var bevart i kulturlaget. Dette kan skyldes at rester etter vegetabilsk føde er mindre holdbart og vanskeligere å oppdage under utgravning enn skjell og bein.

Kostholds-endringer

Avfallsdungen med sitt rike innhold av måltidsrester er resultat av bosetning gjennom flere tusen år. Menneskene har neppe nyttiggjort seg *alle* de pattedyr-, fisk- og fuglearter som står på funnlisten til enhver tid. Videre må det tas forbehold om at det bevarte knokkematet neppe gir et helt utfyllende bilde av mengdeforholdet mellom artene og hva som opprinnelig er blitt fanget. Det er for eksempel grunn til å regne med at fiske- og fuglebeina er underrepresentert i forhold til knokkelmengden fra de store pattedyra fordi de har dårligere bevaringsegenskaper.

Til tross for usikkerheten mener arkeologene å kunne påvise at menyen har endret seg over tid: De første som slo seg ned i Svarthåla ca. 6000 år f.Kr. spiste lite eller ingen skjellmat. Storvilt i skogene, sel, fisk, fugl, og trolig røtter og nøtter ga nok næring.

Omkring 4500 f.Kr. skjedde det en endring av kostholdet ved at også skjell (strandsnegl, albuskjiell, østers, blåskjell og hjertemusling) ble tatt i bruk. Det samme kan spores i Danmark og Storbritannia. Her ble store «kjøkkenmøddinger» av skaldyrrester dannet på denne tid.

Et enda større skifte fant sted seinere — sannsynligvis mellom 4000 og 3000 f.Kr. — da jeger- og fangstfolkene i Sør-Norge fikk kjemnskap til og stedvis tok i bruk husdyrhold og åkerbruk. Dessverre er overgangen fra fangst til jordbruk dårlig belyst i funnmaterialet fra Svarthåla, men bein av tanku og hest i øvre lag av avfallsdungen vitner om at jordbrukergrupper også har hatt tilhold på den gamle fangstboplassen.

...om naturforhold

Vegetasjonsendringer

Beimaterialet i avfallsdungen forteller ikke bare i grove trekk hva jegerfolket jaktet på, fangst og spiste. Det avslører også skiftninger i vekstliv og værslag i steinalderen. Den største forskjell i forhold til i dag, er at Jæren var skogkledd i hele tida Svarthåla var i bruk som boplass.

Vegetasjonshistoriske undersøkelser i myrøer og tjern viser at skogen i tidlig eldre steinalder var dominert av furu og hassel med en god del or og bjørk iblant.

Om lag 5000 f.Kr. ble værslaget fuktigere. Dette førte til en tydelig endring i vegetasjonsbilder. Den åpne furuskogen på Nord-Jæren ble trent tilbake av en tett urskog av or, alm, bjørk og andre lauvtrær. Både jordsmonnet og det småkupert landskapet i Randaberg og nordre del av Håland må ha gitt gode vekstforhold. Edellavskogen var gjennom hele yngre steinalder, men ble etterhvert mer og mer dominert av eik.

Arter som elg, bjørn, skogsmår og fiur på matsyddelen i Svarthåla bekræfter at det må ha vært storskog, samtidig som villsvin, ilder, villkat og sorthalsset lappdykker forteller om et gunstig klima med adskillig høyere

sommertemperaturer enn det vi har i dag. Geirfuglen som forekom i ganske stort antall og grønlandssel viser den at subarktiske og arktiske dyrearter levde så langt sør som på Jæren, til tross for det milde væretaget.

Havstigning

I tida mellom 6000 og 4000 f. Kr. steg havet og nådde i Visteområdet ca. 10 m høgere opp enn dagens nivå («Tat-

Mot slutten av eldre steinalder sto sjøen 10 m høgere på Nord-Jæren og 7,5 m høgere på midt-Jæren. Hålandsvatnet var en fjordbun, mens Stokkavatnet var ferskvann. Landskapet fransio ellers langt mer oppkløvd enn i dag — og var tett skogkledd. — At the end of the mesolithic period a transgression caused distinct changes in the relationship between sea and land on the Stavanger peninsula.

pestransgressjonen»). Svarthåla som ligger 17 m.o.h. kan etter havstigningen ikke ha ligget stort mer enn 30—40 m fra strandkanten. Menneskene som bodde i hulen må ha vært strandsittere i langt større grad enn det landskapet i dag gir inntrykk av.

— Var det kanskje havstigningen som førte til at beboerne etterhvert tok i bruk skjellmat i kostholdet?

Da havet sto 10 m høgere var ikke bare terrenget foran Svarthåla, men praktisk talt hele Nord-Jæren forskjellig fra det vi ser idag.

Randberg var sterkt redusert i størrelse ved at hele det store slettelandet på Bø-gardene nord for Svarthåla lå under vann. Her må det ha vært både gode fiskegrunner og våtmarker for fugl, og gråsel kan ha holdt til på holmer og skjær i den åpne bukta.

Samtidig var Hålandsvatnet en fjord med innløp der Kvernøvik nå er. I strømmen som flo og fjære dannet i det smale innløpet må det ha vært en særs god fiskeplass. Under et lite innsnåg under fjellknausen på nordsida av sundet ligger «Kvernøvikhidleren» med bosetningslag fra siste del av eldre steinalder — kanskje en rasteplass for jegere fra Svarthåla?

...om mennesker

Skjelettfunn forteller

Under den første utgravningen fant man skjelettdeler av flere mennesker, blant annet et nesten komplett skjelett av en ca. 15 år gammel gutt som lå gravlagt i skaldyngen. Guttens må ha vært sykkelig, og bare 1,25 m høy. En 14C-datering viser at skjelettet er ca. 7500 år gammelt.

Bare ett sted i landet — på Bleivik nord for Haugesund — er det funnet menneskeskjelett som er eldre: ca. 8000 år. På grunnlag av kranium,

overarm og lårbein har en regnet ut at vedkommende var ca. 1,6 m høy og 60 år gammel da han druknet i sjøen.

For å få sikrere holdepunkter om hvordan «Visteguttens» og «Bleivikmannens» stammefrender så ut, må vi til Danmark og Skåne. Her har arkeologene i løpet av det siste tiåret oppdaget og undersøkt flere gravfelt med uvanlig godt bevarte skjeletter fra eldre steinalder.

Både når det gjelder kroppsbygning og hjernevolum svarer steinalderlegene stort sett til våre dagens mennesker. Mennene var velvoksne med en høgde på 165—170 cm, kvinnene noe mindre: 150—155 cm. Begge kjønn hadde kraftig kroppsbygning med ansikter preget av markerte øye- og kinbuer (dette er trekk som vi overveiene finner hos menn i dag).

Skjelettene viser gjennomgående få alvorlige sykdomstegn. Tennene er uten hull, men ofte er de sterkt nedslitt allerede hos folk i 30-års alderen. Spebarnsdødeligheten synes å ha vært svært høy. Klarte barna de første åra og overlevde kvinnene alle sine fødsler, var imidlertid sjansene gode til å kunne feire 50-års dag.

Både skjelettene, det allsidige måltidsavfallet på de best bevarte boplassene, og det vi nå vet om klima- og naturforhold i eldre steinalder, slår bein under myten om den sultne og frysende halv nakne steinalderjegeren. Tvert imot ser det ut til at jegerfolket i Svarthåla har levd sunnere, bedre og lengre enn de seinere årtuseners jordbruksbefolkninger på Jæren. Kanskje var de — i sin verden — dyktigere enn både du og jeg.

Magi og kunst

Det at både gutten i Svarthåla og mange av hans frender i Sør-Skandi-

navia ble gravlagt på selve boplassen, ofte med rikt gravgods, vitner om respekt for de døde og tanker om en tilværelse etter døden.

Vi kan videre regne med at steinalderlegene i likhet med nålevende naturfolk har hatt klare forestillinger om kreftene i naturen. Offerritualer og magi ble nok tatt i bruk både for å oppnå fiskelykke i Vistevika og vedvøvn i skogene. En rekke små, fint tildannede hengesmykker av bein og en gjennomboret dyrelann som er funnet, kan være lykkebringende amuletter.

Ornametikken på jaktredskapene av bein, i første rekke flinteggpilene, gir oss også visse anelser om steinalderlegernes sinn. Naturalistiske figurframstillinger som kjennes fra veideristninger andre steder i landet

Hodeskallen til «Visteguttens» skiller seg lite fra skallene til dagens rogalendinger. Tenk om også tankene og kunnskapene han en gang hadde lagret bak den solide pannebrasken, var bevart! — The cranium of an approx. 15 years old boy found buried in the cultural layer.

er ikke bevart. Dekoren på Vistesakene består utelukkende av enkle geometriske mønstre — siksakinjer, stigemønstre, linjerekker, trekantmotive og skråstraverte felt — skåret inn med skarp strek. Enkelte steder kan det sees rester av harpiksfylling i furene. I kontrast mot de hvite, blankpolerte beinflatene har den svarte harpiksen framhevet strekmønstrene.

Om ornametikken skal regnes som kunst eller magi, eller har tjent både dekorative og symbolske formål, er vanskelig å vurdere — og blir vel aldri ordentlig oppklart.

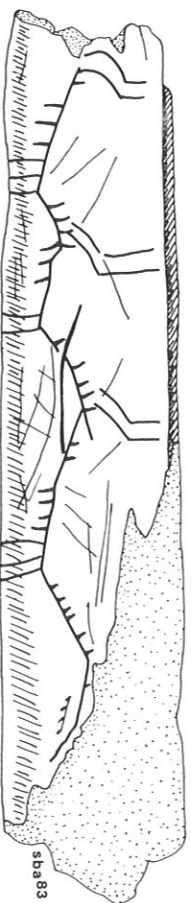
Det er i hvert fall påvist at motivene finnes igjen på beinsaker fra samtidige boplasser en rekke steder i Sør-Skandinavia, særlig innen de såkalte «Maglemose»- og «Kongemose»-kulturene i Danmark. Når nødvendig lik ornametikk opptrer på samme type redskaper, er det sannsynlig at det skyldes kulturell kontakt og ikke rene tilfældigheter.

Også måten en rekke av bein-, flint- og bergartredskapene er blitt tildannet og utformet på, sannsynliggjør at jegerfolket som holdt til i Svarthåla direkte eller indirekte har hatt kontakt med grupper både len-

Dette 3,5 cm lange hengesmykket av bein ble funnet innerst i hulens helt i bunnen av avfallsdyngen. Skal vi våge å gjette at de 18 innrissete strekene betyr at eieren var like mange år da amuletten ble mistet? — Ornamented bone pendant from the bottom of the cultural layer. Length 3,5 cms.

ger nord på Vestlandet, langs Sørlandskysten og i områder sør for Nordsjøen. Selv så langt tilbake som for 7—8000 år siden synes Rogaland å ha tatt del i den almene kulturutviklingen.

Fragment av tosidig flinteggpil utstyrt med et siksakmønster med utskytende streker ut fra vinkeltoppene. Motivet gjenfinnes i steinalderens ornametikk over store deler av Nordsjø-området. — Fragment of two-sided slotted bone point ornamented with a zigzag pattern well-known among Stone Age hunter groups on both sides of the North Sea.

Hva vi ikke vet

Hvor kom de fra?

Det er fortsatt mye som er uklart om Svarthåla og dens tidligere beboere. Enkelte spørsmål vil det sikkert aldri kunne gis fullgode svar på, dertil er de funn som er gjort for ensidige.

Arkeologene kjenner ikke hvor og hvordan menneskene på Nord-Jæren levde før Svarthåla ble tatt i bruk for ca. 8000 år siden. Det er overveiende sannsynlig at det har bodd mennesker på Jæren i minst 11000 år, men de eldste boplassene er hittil ikke blitt påvist.

Både i eldre og yngre steinalder lå boplassene som oftest i åpent lende uten den naturlige lyhuler og hidlere kunne gi. Kanskje har de eldste boplassene ligget like over den tids sjøkant, slik at de seinere er blitt utvasket eller overleiret med sand og grus av havstigningen for 5—6000 år siden? — Eller er det arkeologene som hittil ikke har vært flinke nok til å lete?

Hvor mange var de?

Det mangler også holdepunkter om hvor tallrike gruppene som holdt til i Svarthåla var. Men det er tillatt å gjette: Golvflata innenfor dråpefallet er ca 50 m², og tydeligvis har boplassen også dekket et like stort område utenfor huleåpningen.

Ut fra etnografiske paralleller synes et areal på 100 m² å ha kunnet gi tumleplass til høyst 3—4 kjernefamilier, eller 15—20 personer med smått og stort.

Hvor langt dro de?

Hvor store områder på Nord-Jæren fangstfolkene i Svarthåla utnyttet i

sin daglige livberging er et annet åpent spørsmål. Selv om boplassen ligger gunstig plassert på grensen mellom to naturtyper — tett skog og åpent hav — slik at man unngikk å være avhengige av ressursene i ett område alene, var den omfartende jakten, fangsten og fisket som beinmaterialet avspeller neppe avgrenset til det nærmeste skogbrynnet og til fiskegrunnene i selve Vistevika.

Hos nålevende naturfolk utgjør en radius på ca 10 kilometer, eller 2 timers gange hver vei, den maksimale avstand for daglige jakt ekspedisjoner ut fra den faste boplassen. Overføres dette til Svarthåla, vil store deler av det tett skogkledd Nord-Jæren inklusiv Tanangerhalvøya (som i steinalderen var en øy) og det meste av nåværende Stavanger, falle innenfor Vistebeboernes livbergingsområde (se kartet s. 14).

Dersom fangstfolkene benyttet båt på første etappe — for eksempel ned til sørsida av Hafstrfjord — og fortsatte videre til fots, kunne aksjonstradien økes. Kanskje har ferdene strukket seg så langt nedover Jæren som til bredden av Figgjoelva, hvor det er påvist boplasser av samme alder som Svarthåla.

Helars- eller sesongbosetting?

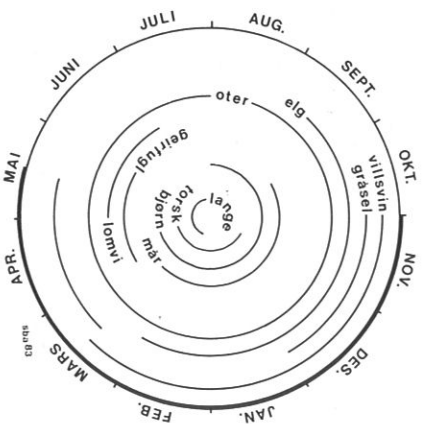
Nå er det imidlertid ikke sikkert at Svarthåla var en boplass hvor jegerfolket holdt til gjennom hele året. Flere arkeologer har ment at Svarthåla har vært en fangstboplass som bare ble besøkt sesongvis av grupper som hadde sine faste boplasser andre steder.

Måltidsavfallet gir visse holdepunkter for å slutte når på året hulens har vært i bruk. Bein av sædgås, sangsvane, sjøorre og andre fugler

som helst holder til på Jæren i mørketida, annyder boposning i vinterhalvåret. Dessuten er det funnet bein etter gråselunger som må ha kommet til verden seinhøstes eller tidlig på nyåret, og en regner med at torsken var vanligst og lettest å fange i gyeetida om vinteren.

Knokler av fugleunger viser at menneskene også har holdt til i Svarthåla på *forsommeren*, og bein av visse trekkfugler (fjellvåk, musvåk og svartrost) kan være tegn på *sommerboposning*. Enda sikrere årstidsholdpunkter gir skjellmaterialet: utenom sommermånedene har sjøtemperaturen neppe fristet til et så omfattende badeliv som den tykke skaldyngen bærer bud om. At det i hvert fall noen ganger også har skjedd opphold om *høsten* ser vi av hasselnøttskallene.

En sammenstilling av fangstsesongene til de 10 vanligste dyre-, fugle- og fiskerteiene sannsynliggjør at Svarthåla i hvert fall har vært bebodd i vinterhalvåret. — A collocation of supposed catching seasons for the 10 most frequent species strongly indicate permanent habitation in the cave during winter-time.

Ut fra de zoologiske indikasjonene tolket Egenæs Lund Svarthåla som en fangststasjon benyttet hovedsaklig om sommeren. Denne oppfatning bygger på hvilke arter som faktisk opptrer, og tar ikke hensyn til den lave «matnyttigheten» skjell og fugl har i forhold til storvilt. Tida synes å være inne for en nyvurdering av spørsmålet.

Antatt fangsttid til de 10 artene som det er flest bein av i kulturlaget er inntegnet på en årstidssirkel (se fig.). Den vanligst forekommende (villsvin) er avsatt ytterst, den svakest representerte (lange) innerst. Ser vi bort fra pelsdyra otter og mår, tegner vinterhalvåret (november—mai) seg som den mest sannsynlige oppholdstid både regnet ut fra antallet bevarte bein og kjøttmengden de ulike artene representerer.

For rene fangstfolk synes vinteren alltid å ha vært den vanskeligste tida. Da holdt flokken som regel til på en stor, fast boplass hvor alle kunne hjelpe til med å skaffe føde. Svarthåla kan ha tjent som en slik basisboplass i vinterhalvåret.

Denne tolkning av oppholdsmønstret utelukker ikke at noen i gruppa (småbarn, kvinner og de eldste?) også oppholdt seg her mer eller mindre fast om sommeren. Hulen *kan* således ha vært en helårsboplass.

Svarthåla og du

Svarthåla er ett av ca 7000 synlige forminner som er bevart i Rogaland — og uten sammenligning det best kjente. Hulen og det rike funnmaterialet derfra utgjør en viktig del av vår felles kulturarv.

Fortida tilhører alle. Derfor bør

også andre enn arkeologer ha mening om hvordan menneskene som levde lenge før oss, har livberget seg, bodd, tenkt og følt. Svarthåla er et bra utgangspunkt for både fantasi og ettertanke. — Så hvorfor ikke dra en tur ut dit for å finne forklaringen på noe av det arkeologene mener vi ennå ikke vet? Hulen venter også på deg.

Summary in English

The Black Cave — A Stone Age dwelling-place

The Black Cave («Svarthåla») is situated 16 metres a.s.l. on the northern side of the open Viste inlet in Randsberg municipality, about 8 kms WNW of the city center of Stavanger. The cave faces south and has a sheltered position between protruding vertical bedrock faces. It is 8—9 metres deep, 4—5 metres wide and about 3 metres high.

The dwelling-place was first archaeologically investigated by professor A. W. Brøgger 1907—1910, and later by H. Egenæs Lund 1930—1941. The settlement floor, covering about 100 m² inside and outside the cave opening, is totally excavated. The investigations yielded a rich find material, until then unprecedented in Norway. The broad selection of well preserved organic objects from the Stone Age — artefacts of bone and antler and bone fragments surviving from meal rubbish — rapidly gave the Viste find international reputation among archaeologists.

The refuse heap deriving from the prehistoric settlements was deepest (up to 1,6 m) and best preserved inside the cave. A distinct stratification made up by a thin shell-free bottom layer, a thick shell midden and a thin and almost shell-free top layer reflects a succession of stays within a total time span of at least 6,000 years.

The upper — and youngest — finds date from the Migration period of the older Iron Age (appr. AD 500); the first occupation has by archaeological and radiological methods been dated to appr. 6,000 BC. The main settlement in the cave clearly belongs to the late Mesolithic, or more strictly the period between 4,000 and 6,000 BC.

The artefacts. Due to favourable conservational conditions in the cave a wide selection of bone artefacts such as barbless fish-hooks, needles, harpoons, leister prongs and flint-edged arrow-heads have survived. Some of the arrow-heads are decorated by incised geometric line ornamentations showing clear stylistic connections to the ornamentation of the «Maglemose» and «Kongemose» cultures in Southern Scandinavia. Personal adornments include some bone pendants and perforated tooth pearls.

The stone artefact material consists of a variety of small flint tools: scrapers, knives, borers and microblades intended for insertion as cutting edges in slotted bone points, and also some thousand waste products from flint knapping and tool manufacture in the cave. Most of the axes found are point-butted «Nøstvet»-like types made by greenstone, probably bartered from the Bømlø-area 70 kms. farther north on the outer coast.

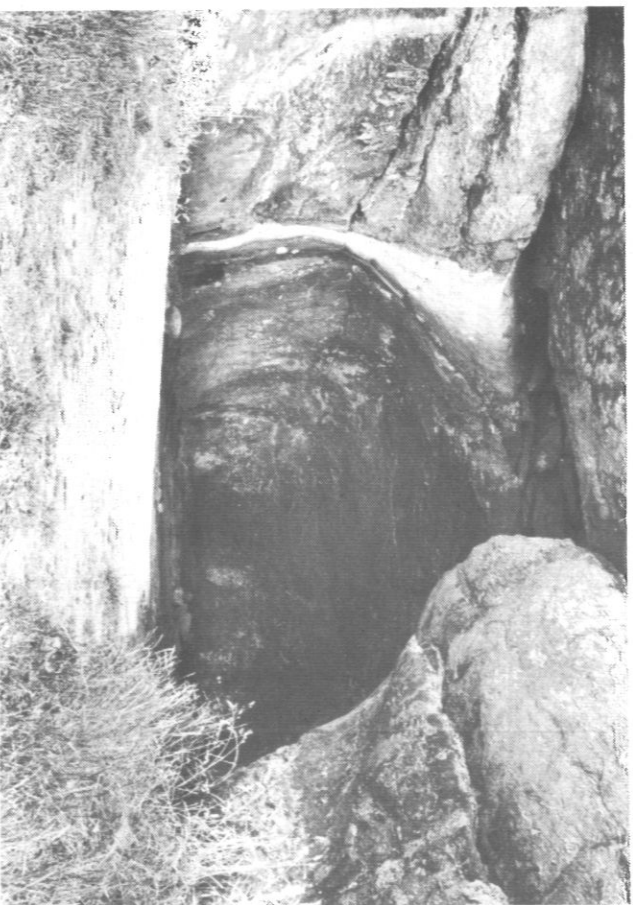
The faunal remains from the Stone Age strata represent some 50 species — half of them birds, one third mammals and the rest of it fishes. The fauna list pp. 21—22 presents all the 71 species found in the refuse heap, including «later» material from the Bronze and Iron Age such as bones of horse and cow.

Seals (especially grey seal) and fish (mostly cod) seem to have been the main food resources extracted from the sea. The occurrence of ling-bones indicates deep-sea line fishing. The two seabirds most frequently caught by the Stone Age hunter/gatherers were quillmot and the now extinct great auk. About 4.500 y. BC moluscs such as periwinkles became popular, a cultural trend which has also been notified at contemporary

dwelling-sites i.a. in Denmark and Great Britain.

Wild boar and elk were often hunted and caught in the edges of nearby forests. The large-game hunt was probably assisted by dogs — the only domesticated animal known at that time. Capercaillie seems to have been the most important woodland bird, while fresh water fishes are not represented at all in the refuse heap. Burned hazel-nut shells were the only traceable remnants from a widespread gathering of berries, fruits, nuts, roots and other edible plant foods.

The skeleton of a young boy found in the rubbish heap does not, however, reflect left-overs from meals, but an intended burial in the cave floor around 5.500 BC. This is the second oldest human skeleton till now found in Norway.

Svarthåla i dag. — The Black cave today.

The ecological setting in the late Mesolithic and early Neolithic periods differed in many respects strongly from the natural conditions of present day. A rise of the sea-level to + 8—10 metres, about 5.000 BC., gave the Black Cave a waterside situation which explains the large quantities of sea shells deposited on the cave floor.

Due to the higher sea level the Stavanger-peninsula was reduced in size and divided by narrow sounds and inlets. Both the faunal remains and charcoal in the cultural layers indicate that the surrounding landscape was more or less forested — first by open pine and hazel woods, later on by a dense mixed-oak forest. The mean temperature in the Atlantic climate phase was higher than today, and the weather conditions even more rainy. Those were the ecological conditions when the Stone Age hunters inhibited the area between 6.000 and 4.000 BC.

The residence pattern. Many questions raised by the find material from the cave remain unanswered. — Where did the people come from? — What was the total extent of their catchment area exploited from the cave? — Was the cave settled all the year or only in the best hunting- and fishing seasons?

Until quite recently the Black Cave has been interpreted as a hunting station mainly used in summer-time. A reappraisal of the faunal remains based on the supposed catching seasons for the 10 most frequent species seems, however, to indicate the opposite: longlasting stays throughout the winter season (November to May). The cave may also have been settled in the summer and fall, at least by the less mobile members of the hunter/gatherer-groups, thus serving as a permanent base camp.

Dyrene de drepte, fiskene de fanget

Patedyr / Mammals / Mammalia

bever / beaver / *Castor fiber*
 bjørn / brown bear / *Ursus arctos*
 ekorn / squirrel / *Sciurus vulgaris*
 elg / elk / *Alces alces*
 gaupe / lynx / *Lynx lynx*
 grevling / badger / *Meles meles*
 grønlandssæl / harp-seal, saddle-back / *Phoca groenlandica*
 gråsel, havert / grey seal / *Halichoerus grypus*
 hare / hare / *Lepus timidus*
 hest / horse / *Equus caballus*
 hjort / red deer / *Cervus elaphus*
 hund / dog / *Canis familiaris*
 ilder / polecat, fitchet / *Mustela putorius*
 jordrotte, vond / water vole / *Arvicola terrestris*
 ku / cow / *Bos taurus domesticus*
 menneske / man / *Homo homo*
 mar / marten / *Martes martes*
 nise / porpoise / *Phocoena phocoena*
 oter / otter / *Lutra lutra*
 pinsvin / hedgehog / *Erinaceus europaeus*
 rev / red fox / *Vulpes vulpes*
 vilkart / wild cat / *Felis silvestris*
 villsvin / wild boar / *Sus scrofa ferus*

Fugler / Birds / Aves

fiskemåke / common gull / *Larus canus*
 fjellvåk / rough-legged buzzard / *Buteo lagopus*
 geirfugl / great auk / *Alca impennis*
 havhest / fulmar / *Fulmarus glacialis*
 havsule / gannet / *Morus bassanus*
 havørn / sea eagle / *Haliaeetus albicilla*
 hønsenhauk / goshawk / *Accipiter gentilis*
 isand / long-tailed duck / *Clangula hyemalis*
 karttugle / tawny owl / *Strix aluco*
 klubbalker / razorbill / *Alca torda*
 kongeørn / golden eagle / *Aquila chrysaetos*
 krikand / teal / *Anas crecca*
 krykkje / kittiwake / *Rissa tridactyla*
 kråke / hooded crow / *Corvus cornix*
 lomvi / guillemot / *Uria alge*
 lunderfugl / puffin / *Fratercula arctica*
 musvåk / common buzzard / *Buteo buteo*
 ravn / raven / *Corvus corax*
 sedgås / bean goose / *Anser arvensis*
 sildand / red-breasted merganser / *Mergus serrator*

For dem som vil lese mer

Bang-Andersen, S. 1980: «Læren i de eldste tider». *Jærboke, bind III*. Stavanger 1980 (= Ams-Småtrykk 9. Stavanger 1981).

Brogger, A. W. 1908: «Vistefundet. En ældre steinalders kjøkkenmødding fra Jæderen». *Stavanger Museums aarshefte 1907*. Stavanger 1908.

Brogger, A. W. 1910: «Vistefundet. Ny utgravning sommeren 1910». *Naturen, bind 34*. 1910.

Degerbøl, M. 1951: «Det osteologiske materialet». I: Egenæs-Lund 1951, s. 52—84.

Egenæs-Lund, H. 1951: «Fangstboplassen i Vistehulen». Stavanger 1951.

Fürst, C. M. 1909: «Das Skelet von Viste auf Jæderen. Ein Fall von Skaphocephalie aus der älteren skandinavischen Steinzeit». *Videnskabs-Selskabets Skrifter. I. Math. Natur. Klasse 1909. No. 1*. Christiania 1909.

Gjessing, H. 1920: «Rogalands Stenalter». Stavanger 1920.

Indreid, S. 1978: «Mesolithic Economy and Settlement Patterns in Norway». I P. Mellars (red): *The Early Post-glacial Settlement of Northern Europe. An Ecological Perspective*. London 1978.

Mikkelsen, E. 1971: «Vistefunns kronologiske stilling. Trekk av Rogalands eldre steinalder». *Stavanger Museums Arbok 1970*. Stavanger 1971.

Mikkelsen, E. 1978: «Seasonality and Mesolithic Adaptation in Norway». *Studies in Scandinavian Prehistory and early History. Vol. 1*. København 1978.

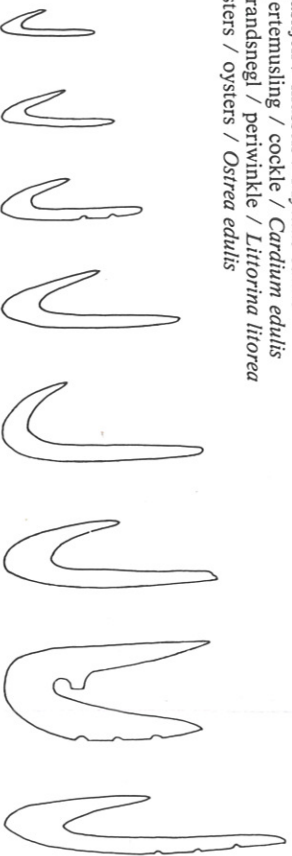
Myhre, B. 1980: «Sola og Madla i førhistorisk tid». *Saga om Sola og Madla, band I*. Stavanger 1980 (= Ams-Småtrykk 10. Stavanger 1981).

Simonsen, A. 1978: «Kva myrane fortel om fortida». *Jærboke, bind I*. Stavanger 1978.

Tidstavle

NATURHISTORIE		KULTURHISTORIE			
AR FØR NÅTID	KLIMAPERIODE	VEGETASJON:	ARKEOLOGISK TIDSIINDELING	STIKKORD:	AR F./E. KR.F
1000	SUB-ATLANTISK TID (kjølig og fuktig)	Lynghøllandskog Kortvareig furuskog Lynghøllandskog Avalskog	NYERE TID MIDDELALDER YNGRE JERNALDER ELDRE JERNALDER	Mesoklinalder Svarstedud og nedgangstid Vikingfæder Stagnasjon og færlivtving Garden styrkes som økonomisk og sosial enhet. Jærnet tas i bruk Høllærstavinger	1000 0 0
2000			BRONSEALDER	Eldre gravroyer Nær konflikt Jærnet - utjyland Sikre vitnemål om jordbruk Fortært særk, tangst- utpryttelse. Åpne bo- plasser langs elvene Eldste åkerbruk?	1000 2000 3000
3000	SUB-BOREAL TID (varmt og tørt)	Eikeskogen overtar på Nord-Jæren Fortært furuskog på Sør-Jæren	YNGRE STEINALDER (Neolitikum)	Eldste beitebruk? ?	4000
4000			ATLANTISK TID (varmt og fuktig)	På Nord-Jæren utskog av or, alm og hassel Furuskog på Sør-Jæren	5000
5000			ELDRE STEINALDER (Mesolitikum)	Høgrellet tas i bruk ?	6000
6000			BOREAL TID (varmt og tørt)	Hassel og furu dominerer Skogen blir tettere	7000
7000			PRE-BOREAL TID	Bjørk, osp, rogn	8000
8000			YNGRE DRYAS (isframstøt)	Dvergbjørkflundra	9000
9000			ALLERØD	Bjørk og dvergbjørk	10000
10000			ELDRE DRYAS	Dvergbjørkflundra	11000
11000			BØLLING	Fjellbjørkvegetasjon	12000
12000			ISTIDS-STEINALDER (Paleolitikum)	Uorklering, trekull- åker i myrer Tidligste innvandring av mennesker?	10000

De tykke loddrette linjene viser når Svarthåla var bosatt

slidedykker, gråstrupet dykker / red-necked grebe / *Podiceps griseigena*
sjøorre / velvet scoter / *Melanitta fusca*
skarv / cornorant / *Phalacrocorax carbo*
smålom, heilom / red-throated diver / *Colymbus stellatus*
snøugle / snowy owl / *Nyctea scandiaca*
stokkand / mallard / *Anas platyrhynchos*
stær / starling / *Sturnus vulgaris*
svane / swan / *Cygnus cygnus*
svartand / common scoter / *Melanitta nigra*
svartbak / great black-backed gull / *Larus marinus*
svarthalsed dykker / black-necked grebe / *Podiceps nigricollis*
svarttrost el. ringtrost / blackbird or ring ouzel / *Turdus sp.*
sæving, gråmåke / heering-gull / *Larus argentatus*
tjur og røy / capercaillie / *Tetrao urogallus*
toppykker / great crested grebe / *Podiceps cristatus*
toppskarv / shag / *Phalacrocorax aristotelis*
ørfugl / common eider / *Somateria mollissima*

Fisk / Fishes / Pisces
bergeytl / ballan wrasse / *Labrus bergerylla*
blåstål / cuckoo wrasse / *Labrus mixtus*
brøsm / bream / *Brosimius brosme*
gråsteinbit, havkatt / wolf fish, catfish / *Anarctichius lupus*
havål / conger / *Conger conger*
hyse, kolje / haddock / *Melanogrammus aeglefinus*
lange / ling / *Molva molva*
lyr / pollack / *Pollachius pollachius*
lysing / hake / *Merluccius merluccius*
sei / coalfish / *Pollachius virens*
torsk / cod / *Gadus callarias*

Muslinger / Molluscs / Mollusca
albuskjell / limpets / *Patella vulgata*
blåskjell / mussels / *Mytilus edulis*
hjertermusling / cockle / *Cardium edulis*
strandsegnl / periwinkle / *Littorina littorea*
østers / oysters / *Osirea edulis*